

Light and darkness in Khosravani's wisdom with Henry Corben's metaphysics and Bayazid Bastami's mysticism

Fahimeh Asadi^{*}, Afsharazizi Dowlatabadi^{**}

Leila Modiri^{***}, Alireza Fatemi^{****}

Abstract

The two-part world of light and darkness has a long history. In the imagination of ancient Iranians, there are two principles in eternity; One was called Ahura Mazda and the other Ahriman. The research question is, what is the foundation of light and darkness in Khosravani's wisdom? And how are these two concepts explained in Bayezid's sayings and Henry Corben's metaphysics? The purpose of this research is to explain the nature of light and darkness in Bayezid's mysticism and its connection with Khosravani's wisdom and to reflect this category with Henry Corben's worlds in the ancient Iran. The findings of the research are that the dualities of light and darkness are two separate essences with different natures, which were correct in the wisdom of Khosravani and the mysticism of Bayazid Bastami. Henry Corben connects the metaphysics of Suhrawardi's thought with German romanticism, Mazdaism, Manichaeism, Hermesism, and the Sufism of Rozbehan Baghli, Najmuddin Kobra, and Najmuddin Razi. Mazdasna's worldview is based on light and darkness. Light is the appearance of the self and the appearance of others. Darkness is also the essence of dark

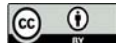
* Assistant Professor of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Durood, Iran (Corresponding Author), asadiasadi97@gmail.com

** PhD Student in Persian Language and Literature, Doroud Branch, Islamic Azad University, Doroud, Iran, azizyafshar@yahoo.com

*** Assistant Professor of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Durood, Iran, leilamodiri@yahoo.com

**** Assistant Professor of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Durood, Iran, Fatemi5795@gmail.com

Date received: 20/02/2023, Date of acceptance: 30/08/2023

and has a dark aspect. The hero of mystical thought is a light man trapped in darkness who is thinking of liberation. His idea and experience are also connected in the connection of light man and his guide. Bayezid also meant God's light and the achievement of it in his mystical thinking.

Keywords: light and darkness, Hekmat Khosravani, Henry Carben, Irfan, Bayazid Bastami.

The light of good and the darkness of evil is a myth that has been with mankind. It is one of the most important topics in the wisdom of Iranian Khosravani and the works of Henry Carben. The main theme is a kind of cosmology in which the existential truth of things is explained in a continuous law of self-conscious and independent essence, which is the basis of existence. And it is called Noor, and the top of its pyramid is Noor al-Anwar. One of the goals of Iranian Sufi literature is to find the Noor region of the East in the celestial pole. The space of light that cannot be achieved by human means and is ultimately the outermost dimension and interior of light, which is achieved only as a result of mystical discovery and intuition. In fact, it is a transcendental dimension that forms the totality of the way of knowledge. It has two aspects; One is the darkness that is thinking about the captivity of light, and the other is reaching for the light that passes through the darkness, and from the point of view of the human soul, it is the appearance of superconsciousness on the horizon of consciousness, which appears in different contexts in the mysticism of later periods, but in any case It is related to metaphysics or the mystical experience of light. Orientation towards the light of the east (which people like Sohrvardi thought of reviving the wisdom that the sages of ancient Iran have been the representatives and guardians of this wisdom above all) It is an essential nature and a general power that when the lover is at the peak of love, a unity It forms a double that is both a lover and a beloved. Light is an appearance by nature, so it is the agent itself, and nothing exists for it, it has no gender, no limit, and no manifester. There is an ancient and extensive connection between light and divine presence, and it is found in many ancient rituals of the world. According to Henry Carbon, the philosophy of illumination is the philosophy of presence. Light is the source of secrets and mysteries of Bayezid's mysticism, which is neither comparable nor measurable with the sense light, and in Bayezid's condition, it was accompanied by his ascension. Existence is light and absence is darkness and darkness is the veil of selfishness. The luminosity of the world is due to the presence of light, and its darkness

3 Abstract

is the result of the lack of light. God is absolute light and calls people to him in the spectrum of light. A kind of epistemology of ancient Iranian beliefs with the use of two heterogeneous and irreducible principles of light and darkness to explain truth and reality with metaphysical aspects, they are constantly in conflict with each other and until consciousness cannot distinguish between day and night and the divine and Even if its devilishness is distinguished, this diagnosis remains vague and until its conditions prevail, the sun, which is the initiating light, cannot show itself. The soul lives in the light of day, only because the night is in itself. Perhaps the divine night is the superconsciousness that illuminates the field of light of consciousness, and it may be the light of consciousness that overcomes the darkness of the unconscious. In both cases, the burst of light weaves ready responses. The spiritual world of Iran, before and after Islam, becomes the most important. This figure in frequent expressions (Zoroastrianism, Manichaeism, Hermeticism and Sufism) refers to one direction, which is the northern light and the threshold of the beyond. The mystical east, the origin of the east, is the celestial pole, which is the point of orientation towards spiritual ascension, and its attraction like a magnet draws beings who are settled in their eternal awe towards the flaming horizons of immaterial matter and the land of light. pulled For the seeker, the physiology of light and its attainment are associated with brighter colored photicisms, each of which has great significance and is an integral part of a mystical experience. Hikmat Suhrawardi is a new organized form of Hermeticism, Zoroastrianism, Neoplatonism and Islamic Sufism, which has a more coherent form. The ancient sage believed that for each individual soul, a being in the spiritual world (perfect nature or a religious angel) with a direct relationship between the divine world and this spiritual individuality takes care of these souls throughout their existence. In Bayazid's imagination, the light of Muhammad (PBUH) is the source of creation.

Bibliography

The Holy Quran .[in persian]

Ebrahimi Dinani, Gholam Hossein, (2016), Hekmat Khosravani, Vaya Publications. [in persian]

Ebrahimi Dinani, Gholam Hossein, (2008), practical wisdom (self-purification, home and community management from the perspective of Khajeh Nasir al-Din Tusi), information. [in persian]

Ebrahimi Dinani, Gholam Hossein, (2001), Daftar Aql wa Ayat Eshgh, Volume 1, Tehran: New Design. [in persian]

Ebrahimi Dinani, Gholam Hossein, (1987), The Radius of Thought and Intuition in Suhrawardi Philosophy, Second Edition, Hekmat Publications. [in persian]

- Asadi Tusi, Abu Nasr Ali Ibn Ahmad, (1975), *Garshasbnameh*, edited by Habib Yaghmaei, Tehran: Tahoori Library. [in persian]
- Baqli Shirazi, Roozbehan, (1334), *Description of Surfaces, Artistic Correction of Carbon*, Tehran: Institute of Iranian Studies. [in persian]
- Biruni, Mohammad Ibn Ahmad (Abu Reihan), 1984, *the rest of the works*, translated by Akbar Dana Seresht, Tehran: Amirkabir. [in persian]
- Razi, Hashem, (2000), *Hekmat Khosravani*, first edition of Tehran: Behjat. [in persian]
- Razi, Hashem, (2001), *Calendar and Celebrations of Ancient Iran*, Tehran: Behjat. [in persian]
- Razi, Hashem, (1348), *Prayers, Persian translation of the five Avestan prayers*, Tehran: Forouhar. [in persian]
- Razi, Hashem, (2004), *Iranian Sufism in its Historical Perspective*, Tehran: Sokhan. [in persian]
- Zarrinkoob, Abdolhossein, (1344), *The value of Sofia heritage*, Tehran: Aria. [in persian]
- Suhrawardi, Sheikh Shahab al-Din, (1364), *Awaref al-Ma'aref*, translated by Abu Mansour Abdul Mo'men Isfahani, scientific and cultural publications. [in persian]
- Suhrawardi, Sheikh Shahab al-Din, (2535), *Collection of Sheikh Ishraq Manuscripts, Volume 3*, edited by Seyed Hossein Nasr, Tehran: Imperial Association of Iranian Philosophy. [in persian]
- Suhrawardi, Sheikh Shahab al-Din, (1372), *Collection of Sheikh Ishraq's works, Volume I*, edited by Henry Carbon, Tehran: Institute of Cultural Studies and Research (Research Institut. [in persian]
- Suhrawardi, Sheikh Shahab al-Din, (1562), *Hamkeh al-Ishraq*, translated by Seyyed Jafar Sajjadi, Tehran: University of Tehran Press. [in persian]
- Shafiee Kadkani, Mohammad Reza, (2016), *Lighting Office*, Tehran: Sokhan. [in Persian]
- Kobra, Najmuddin Ahmad Ibn Omar, (1368), *Fawah al-Jamal and Fawat al-Jalal*, translated by Mohammad Baqir Saedi Khorasani, Tehran: Marvi. [in persian]
- Kobra, Najmuddin Ahmad Ibn Omar, (2003), *The Relationships between the Wisdom of Enlightenment and the Philosophy of Ancient Iran*, translated by A. Ruhbakhshan, Tehran: Myths. [in persian]
- Kiani, Mohsen, (1990), *History of the monastery in Iran*, Tehran: Tahoori Library. [in persian]
- Golsorkhi, Iraj, (1998), *History of Witchcraft*, Tehran: Skills. [in persian]
- Nemat Alavi, Abolmaali Mohammad, (1997), *Bayan al-Adian*, edited by Mohammad Taghi Daneshpajoo, first edition, Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Yazdi Endowment Foundation. [in persian]
- Noorbakhsh, Javad, (2006), *Bayazid Bastami*, Tehran: Yalda Ghalam Publications. [in persian]
- yong, Carl Gastav, (1373), *Psychology and Alchemy*, translated by Parvin Faramarzi, Mashhad: Astan Quds. [in persian]
- Pourali, M., Taheri, M., Aghajani, H., 2017, *The Transcendental Function of Myth in the Mythological Section of the Shahnameh, Kohnameh Persian Literature*, 2, 22-1. [in persian]

نور و ظلمت در حکمت خسروانی با متافیزیک هانری کربن و عرفان بایزید بسطامی

فهیمة اسدی*

افشار عزیززی دولت آبادی**، لایلا مدیری***، علیرضا فاطمی****

چکیده

جهان دو بخشی نور و ظلمت، قدمت زیادی دارد. در تصور ایرانیان باستان دو اصل در ابدیت وجود دارد؛ یکی اهورامزدا و دیگری اهریمن نام داشت. پرسش جستار این است که شالوده نور و ظلمت در حکمت خسروانی چیست؟ و این دو مفهوم در اقوال و احوال بایزید و متافیزیک هانری کربن چگونه تبیین شده‌اند؟ هدف این پژوهش تبیین ماهیت نور و ظلمت در عرفان بایزید، پیوند آن با حکمت خسروانی و انعکاس این مقوله با عوالم هانری کربن در گستره ایران باستان است. یافته‌های پژوهش این است که دوگانه‌های نور و ظلمت دو جوهر مجزا با ماهیت متفاوت هستند که در حکمت خسروانی و عرفان بایزید بسطامی درستیز بوده‌اند. هانری کربن متافیزیک تفکر سهروردی را با رمانتیسیم آلمانی، مزدائیسیم، مانوی، هرمتی و تصوف روزبهان بقلی، نجم‌الدین کبری، نجم‌الدین رازی به هم پیوند می‌دهد. جهان‌بینی مزدیسنا هم بر نور و ظلمت است. نور ظاهر فی‌نفسه و مظهر غیر است. ظلمت هم جوهر غاسق است و هیئت ظلمانی دارد. قهرمان تفکر عرفانی، مرد نورانی در بند تاریکی است که در اندیشه رهایی است. ایده و تجربه او نیز در پیوند انسان نور و راهنمای او به هم می‌پیوندند. بایزید نیز خود نور خداوند و نیل به آن را در تفکر عرفانی خود منظور داشته‌است.

* استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، دورود، ایران (نویسنده مسئول)، asadiasadi97@gmail.com

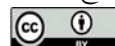
** دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد دورود، دانشگاه آزاد اسلامی، دورود، ایران،

azizyafshar@yahoo.com

*** استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، دورود، ایران، leilamodiri@yahoo.com

**** استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، دورود، ایران، Fatemi5795@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۰۸

کلیدواژه‌ها: نور و ظلمت، حکمت خسروانی، هانری کربن، عرفان، بایزید بسطامی.

۱. مقدمه

حکمت خسروانی دانش نور و خرد و انتقال آگاهی‌ها و باورهای پیشینیان است که در پوشش قاعده نور و ظلمت در ایران باستان نیز مطرح بوده است:

و بنابراین قواعد و ضوابط اشراق در باب نور و ظلمت که راه و روش حکماء و دانایان سرزمین پارس است بمانند جاماسف و فرشادشور و بوذرجمهر و کسانی که پیش از اینان بودند بر رمز نهاده شده است و این قاعده (یعنی قاعده نور و ظلمت که اساس حکمت اشراق است) نه آن اساس و قاعده معجوسان کافر است و نه مانیان ملحد و نه آنچه بشرک کشاند (سهروردی ۱۹: ۱۵۶۲).

دانش نور و خرد روشنایی از قرن‌ها پیش از اسلام نیز وجود داشته است. سهروردی در یکی از آثار خود بایزید را «خمیره الخسروانین» یعنی استمرار حکمت خسروانی ایرانی می‌داند: «و أما خمیره الخسروانین فی السلوک: فهی نازلہ الی سیار بسطام، ...» (سهروردی ۳۷۲: ۵۰۳). تصور می‌رود؛ بایزید بسطامی هم توانسته است جوهره فکری حکمای ایران باستان را منتقل کند. نور و ظلمت یکی از مهم‌ترین مباحث حکمت خسروانی ایرانی و آثار هانری کربن است. جهان نور و ظلمت، اندیشه‌ای بسیار کهن است. ایران‌ویجه محل مراسم مذهبی به یادماندنی است که توسط خود اورمزد، با موجودات آسمانی، قهرمانان افسانه‌ای برگزار می‌شده است. خورشید به عنوان یکی از برترین اجرام آسمانی چون معمولا با آسمان صاف همراه بود مورد تقدیس قرار می‌گرفت. پادشاهان و امپراتورها بارها قدرت زمینی خود را با نیروی آسمانی گوی خورشیدی مرتبط دانسته و آنرا به عنوان نشان خود پذیرفته‌اند. گرچه هریک از آیین‌های باستان اجرام فلکی خاص مورد پرستش خود را داشتند؛ اما وقتی درونمایه‌های اصلی آیین‌های باستانی ایران باستان، بخش‌هایی از اروپا و مرزهای ایران و هندوستان بررسی می‌شود، به سرشاخه‌های نزدیک به هم می‌رسند. زمانی که اجداد ایرانیان هنوز با هندوها متحد بودند و سرودهای وداها را همانند اوستا جشن می‌گرفتند. هر دو دین در او خدایی از نور می‌دیدند که همراه با بهشت فراخوانده شده بود و اهورا به عنوان (حقیقت)، مخالف دروغ و خطا شناخته می‌شد.

نور و ظلمت در حکمت خسروانی با متافیزیک ... (فهیمة اسدی و دیگران) ۷

روشنی و آتش و آفتاب تجلی اهورامزداست. اهورامزدا به وسیله نور تجلی می‌کند. نور مایه زندگی و خورشید افزاز زندگی است. ایرانیان از دورترین ایام چنین می‌اندیشیدند هنگامی که می‌خواستند ستایش خداوند را انجام داده و نماز بگذارند، به سوی خورشید می‌ایستادند. هرگاه شب هنگام بود و یا در جایی سربسته (آتشکده) نماز می‌گزاردند و ستایش پروردگار می‌نمودند، رو به آتش فروزان که با بوهای خوش فضا را معطر می‌ساخت می‌ایستادند (رضی ۱۳۸۰:۵۶۷).

نور به زبان پهلوی خُره گفته می‌شد که از جانب خداوند و عالم بالا بر بندگان دارای خصال نیکو می‌تابید: «شیخ در آثار خود و از آن جمله در پرتونامه تصریح می‌کند که همین اضافه اشراقی است که فهلویون آن را خُره یا فرّه ایزدی می‌گفته‌اند» (رضی ۱۳۷۹:۱۰۴). در ارداویرافنامه یکی دین بود، زردشت دینی و یکی اهریمن بود و بی دینی. «ستایش پاک تو را باشد، ای آتش پاک‌گهر، ای بزرگترین بخشوده اهورامزدا، ای فروزیهی که در خوری ستایش را» (رضی ۱۳۴۸:۳۷). در قرآن کریم خداوند خود را نور آسمانها و زمین معرفی می‌کند: الله نور السموات و الارض. در این آیه قرآن ساخت جهان (متشکل از زمین و آسمان) است که از نور ساخته شده است خداوند منبع نور و نورانیت است. نور مطلق و مطلق نور است. انسانها را به سوی نور فرا می‌خواند: هُوَ الَّذِي يُصَلِّيْ عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيْمًا «اوست کسی که بافرشتگان خود بر شما درود می‌فرستد تا شما را از تاریکی‌ها بسوی روشنایی برآورد و به مؤمنان همواره مهربان است» (قرآن، احزاب: ۴۳). هرکس که تحت تأثیر لحظه ظهور خورشید از افق شرقی قرار گرفته باشد؛ دوست دارد معنویت و ابهت نور را منعکس کند. این تجربه نقطه عزیمتی برای حکمت اشراق سهروردی است که نور را ظهور و ظهور را ماهیت نور می‌داند. در اوج عرفان سهروردی تشخیص این است که من هر موجود خودآگاهی، نوری ناب و غیرمادی است. در این جستار ضمن بررسی، تطبیق و تبسیط نور و ظلمت در باور ایران باستان، تلاش شده است تا بازتاب آن در آثار هانری کربن و اقوال و احوال بایزید بسطامی نیز تبیین شود.

۱.۱ پیشینه تحقیق

نور و ظلمت در ایران باستان از بنیادهای فلسفه هستی بوده‌اند و سهروردی در گستره این مفاهیم و معانی اساس هستی نور را سرلوحه کار خود نموده و فرزند خلف آبا و اجدادی خود بوده است. از متأخرین هم هانری کربن فیلسوف و ایرانشناس فرانسوی و معرف فلسفه

سهروردی در باب نور و ظلمت حق مطلب را ادا نموده است. از میان ایرانشناسان و پژوهشگران معاصر هاشم رضی با نوشتن آثاری چون: «حکمت خسروانی»، «آیین زروانی»، «ایران و فرهنگ ایرانی در عصر اوستا»، «تاریخ ادیان»، «زروان در قلمرو دین و اساطیر» و آقای دکتر شفیع کدکنی هم در «دفتر روشنایی» هرکدام به طریقی در این زمینه قدم برداشته‌اند. همچنین مقالاتی که با این موضوع مرتبط هستند، عبارتند از: «هستی‌شناسی نور و ظلمت در اندیشه شیخ اشراق»، «ذوالقرنین در میان نور و ظلمت»، «تقابل‌های دوگانه و کارکرد آنها در متن با تأکید بر تقابل نور و ظلمت در آثار فارسی شیخ اشراق»، «جایگاه نور در حکمت اشراق»، «نماد نور در ادبیات صوفیه». اما آنچه نویسنده را به سمت تدوین این نگارش سوق داد؛ ضرورت بررسی نور و ظلمت در حکمت خسروانی با عوالم متافیزیک هانری کربن و عرفان بایزید بسطامی، با توجه به قرابت او به باورهای ایران باستان بعنوان خمیره خسروانی برای خوانندگان محترم بود تا مفاهیم ناملموسی را که نویسندگان فوق از کنار آن گذشته‌اند؛ تبیین نماید.

۲.۱ بیان مسئله

فرضیه این پژوهش بر این است که، ممکن است نوع حضور انسان با جهان ماورائی او پیوند داشته باشد و نقش معنویت عارف در تبیین انوار پیرامونش مؤثر باشد. سؤالات پژوهش این است که ارتباط نور و ظلمت در کیهان ماورائی هانری کربن و عرفان بایزید بسطامی چیست؟ وجوه جلوه این دوگانه متضاد در عرفان بایزید و کیهان‌شناسی هانری کربن چگونه است و با چه رویکردی نمود یافته است؟ و پرسش‌هایی از این قبیل، که نویسنده قصد دارد در چهارچوب نظری در حد بضاعت پژوهش، به آنها پاسخ دهد. هدف آن هم تبیین این دو عنصر در حکمت خسروانی و عرفان بایزید بسطامی است.

۳.۱ هدف تحقیق

در این جستار سعی شده است، نور و ظلمت در حکمت خسروانی و باورهای ایران باستان، با استناد به منابع مرتبط و استنباط پژوهشگر ایرانشناس معروف فرانسوی آقای هانری کربن از این موضوع و انعکاس آن در عرفان بایزید بسطامی با توجه به اقوال و احوال او در آثار

نور و ظلمت در حکمت خسروانی با متافیزیک ... (فهیمة اسدی و دیگران) ۹

نویسندگان چون سرآج، کلابادی، سهلگی، خرقانی، عطار و متأخرین بررسی، تجزیه و تحلیل شود.

۴.۱ روش تحقیق

از آنجا که نور و ظلمت به عنوان بارزترین عناصر آمیخته با زندگی هرروز انسان‌ها با دو رویکرد کاملاً متضاد با مصادیق عینی و ملموس همراه بوده‌اند؛ ساختار دوگانه آنها در چهارچوب اسطوره‌ها و کیهان‌شناسی باستانی ایران نهفته شده، بر پیوند اختیاری انسان با ثنویت مرتبط است و بیانگر آن است که این دو متضاد در بیان نواقص یکدیگر برآمده و بیانگر نوعی نظم طبیعی موجود در هستی‌شناسی است که در آیین‌های باستانی متجلی شده است. «تیین جهان و تشریح منشا و ساختار گیتی برای انسان‌ها وظیفه همیشگی اسطوره‌هاست» (پورعلی ۱۳۹۷: ۳). هانری کربن در این مقوله مطلب زیادی ارائه نموده است. از آنجا که وی آثار سهروردی را زیاد بررسی و مطالعه نموده است؛ تقابل عرفانی دو عنصر نور و ظلمت در نوشته‌های او یکی از ضرورت‌های بررسی این جستار است. این پژوهش بصورت کتابخانه‌ای انجام گرفته است. به نحوی که ابتدا منابع (کتاب، مقالات، منابع اینترنت)، مورد بررسی و اطلاعات لازم را پس از جمع‌آوری و تصفیه، اخذ نموده است و سپس مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و ارائه گردیده است. در پایان نیز نتیجه‌گیری بعمل آمده از تحقیق، منعکس شده است.

۲. نور و ظلمت

نور یک تشعشع الکترومغناطیسی است که در طیف وسیعی از طول موج‌ها قابل مشاهده است و در زندگی ما نقشی اساسی دارد. نور خوب و تاریکی شر تفکری اسطوره‌ایست که با بشر همراه بوده است. در قرآن کریم تجلی نور در آیات مختلف آمده است:

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
(قرآن، نور: ۳۵)

خداوند نور آسمانها و زمین است داستان نورش همچون چراغدانی است که در آن چراغی هست، و چراغ در آبگینه‌ای هست، که آبگینه گویی ستاره‌ای درخشان است، که از درخت مبارک زیتون - که نه شرقی است و نه غربی افروخته شود نزدیک است که روغنش، با آنکه آتشی به آن نرسیده است، فروزان گردد، نور در نور است، خداوند به نور خویش هر کس را که خواهد هدایت کند، و خداوند برای مردم مثل‌ها می‌زند و خداوند به هر چیزی داناست.

نور از نظر سهروردی محدث نیست ولیکن قدیم و بالذات موجود است. نور ذاتا ظاهر است بنابراین خود عامل است و چیزی برای ظهور او وجود ندارد نه جنس دارد و نه حد و هیچ ظاهر کننده‌ای ندارد.

سهروردی در انتهای کتاب حکمه‌الاشراق بحث انوار درونی را پیش کشیده و تا حدودی به تفصیل درباره اقسام آن‌ها سخن گفته‌است. در آنجا وی پانزده نوع نور را که بر دل اهل تجرید می‌تابد برشمرده که نخستین آن‌ها نوری است که همچون برق بر اهل بدایات می‌تابد و این همان نوری است که در «صفیر سیمرخ» طوابع و لوازم خوانده شده‌است. در میان این نورها، نور دیگری است که زمانی طولانی ثابت می‌ماند و این همان نوری است که در «صفیر سیمرخ» سکینه خوانده شده‌است، گرچه در اینجا سهروردی از لفظ سکینه استفاده نکرده‌است. به طور کلی، سهروردی همه این انواع پانزده‌گانه را نورهایی می‌داند که دریافت آن‌ها غایت متوسطان است، یعنی کسانی که هنوز به مرحله فنا و فنای از فنا نرسیده‌اند (پورجوادی ۱۳۹۲: ۳۰).

«سهروردی رسیدن به انوار عالم مثال را گروهی منتسب به عزت و بزرگی می‌داند و برخی را منتسب به محبت. و معتقد است هرکس بتواند دو نیروی محبت و عزت را به حرکت درآورد به دانش‌های حقیقی می‌رسد» (حکمه‌الاشراق: ۱۵۶۲: ۴۰۱). تفکر سهروردی آمیزه‌ای زردشتی، هرمتیسم، نوافلاطونی، و تصوف اسلامی است که در دانش عرفانی ایران می‌دمد.

و هرکه در ملکوت فکری دائم کند، و از لذات حسّی و از مطاعم پرهیز کند الا بقدر حاجت و شب نماز کند، و بر بیدار داشتن شب مواظبت نماید، و وحی الهی بسیار خواند، و تلطیف سر کند بافکار لطیف، و نفس را در بعضی اوقات تطرب نماید، و باملای اعلا مناجات کند و تملق کند، انواری برو اندازند هم چو برق خاطف، و متتابع شود چنانکه در غیر وقت ریاضت نیز آیند. و باشد که صورت‌های خوب نیز بیند. و باشد که نفس را خطفه‌ای عظیم افتد بعالم غیب و در حسّ مشترک روشنایی افتد، روشن‌تر از آفتاب، و لذتی با او (سهروردی ۲۵۳۵: ۸۰).

نور و ظلمت در حکمت خسروانی با متافیزیک ... (فهیمة اسدی و دیگران) ۱۱

در تفکر بایزید نور این چنین آمده است: «بایزید را گفتند خلق، همه در زیر لوای محمد(ص) اند. بایزید گفت: «سوگند به خدای که لوای من بزرگتر از لوای محمد(ص) است. لوای من از نوری است که آدمیان و پریان، همه در زیر آن لوایند با پیامبران» (شفیعی کدکنی ۱۳۹۵:۲۴۱).

۱.۲ کیهان‌شناسی نور و ظلمت

نور و ظلمت در اغلب ادیان ایران باستان شالوده اصلی بوده‌اند. وجود نور ایده‌هایی درباره شخصیت و بودن در جهان شکل می‌دهد. «اصول دین مانی بر پایه ثنویت نور و ظلمت استوار بود» (کیانی ۱۳۶۹:۴۸). حدود دو قرن قبل از ارسطو، زرتشت این چهار عنصر (آب، آتش، باد، خاک) را مقدس توصیف کرد، یعنی برای بقای همه موجودات زنده ضروری است و بنابراین باید مورد احترام قرار گیرد و از هر گونه آلودگی دور باشد. اهورامزدا همچنین یک روح پاک و زیبا بود، اما اهریمن به دلیل حسادتی که پس از ایجاد نور از اهورامزدا به قدرت او علیه اورمزد قیام کرد و به روح شیطانی تبدیل شد. اورمزد که کار خوبی انجام می‌داد، اهریمن اصل شر را در آن قرار می‌داد. سرانجام هنگامی که اورمزد نسل بشر را ایجاد کرد، اهریمن در طبیعت پست انسان تجسم یافت، به طوری که در هر شخصیت روح خیر و روح شیطان برای کنترل مبارزه می‌کنند. تا اینکه در نهایت قدرت اهریمن از بین می‌رود. روح خوب دوباره به جهان باز خواهد گشت، شر و مرگ از بین خواهد رفت، و در روح شیطانی فروتنانه در برابر تاج و تخت اورمزد تعظیم خواهد کرد. در حالی که اورمزد و اهریمن برای کنترل روح انسان و برتری در طبیعت در تلاش هستند؛ میترا، خدای هوش، به عنوان واسطه بین این دو ایستاده است و میترا به دنبال ایجاد هماهنگی بین دو متضاد آسمانی (دوگانگی ذهنی و تقابل نور و ظلمت) است. موضوع نور در درک ما از کیهان‌شناسی بسیار مؤثر بوده است اما مطالعات کمی توانسته‌اند بر معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی نور تمرکز کنند.

نور منقسم می‌شود به نور فی نفسه لفسه و نور فی نفسه لغيره و قبلا بدانستی که نور عارض نور لغيره بود و بنابراین نور لفسه نبود و اگر چه نور فی نفسه هم باشد زیرا وجود آن بغيره بود و جوهر غاسق فی نفسه ظاهر نبود پس نه نور فی نفسه بود و نه لفسه چنانکه پیش از این بدانستی (سهروردی ۱۵۶۲:۲۷۸).

«الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ»
(قرآن، انعام: ۱) ستایش خدایی را که آسمانها و زمین را آفرید، و تاریکیها و روشنایی را پدید آورد. با این همه کسانی که کفر ورزیده‌اند، [غیر او را] با پروردگار خود برابر می‌کنند.

از علاء الدوله سمنانی (ف. ۱۳۳۶/۷۳۶) پرسیدند که چرا او سلوک مجدالدین بغدادی (ف و ۱۲۱۹/۶۱۶) را برگزیده است و نه طریقت بایزید بسطامی را؟ سمنانی خود نیز علت را نمی‌دانست. ولی اشاره به عالم وهمی کرد که در آنجا نور بایزید را مانند نور مشتری ولی نور بغدادی را همچون نور آفتاب دیده است (مایر ۱۳۷۸: ۲۰).

نخستین نوری از انوار که در مقام تجلی برای سالک سائر می‌درخشد انوار عزت است که او در همان حالیکه در چاه روح قرار گرفته‌است انوار عزت است که از بالای سر او شروع به درخشش می‌نماید و از این راه که گویا برای او بی سابقه بوده‌است تزلزل و اضطرابی برای او دست می‌دهد و از بیمی که سراسر وجود او را فرا گرفته‌است به حالت انقباض درمی‌آید و به دنبال آن ناخودآگاه به سجده می‌افتد (نجم الدین کبری ۱۳۶۸: ۸۳).

قابل ذکر است که متکلمان مسلمان اولیه تمایلی به توسعه الهیات نور نداشتند و حداکثر استفاده از آن را به عنوان مثال، به عنوان نام خدا - اما نه به عنوان یک ویژگی اساسی، گرچه این امر به منظور اجتناب از تصور خدا به لحاظ جسمانی امری لازم بود- پذیرفتند. اشارات به نور فراوان بود، جایی که بهشت غالباً درخشان با نوری روشن توصیف می‌شد. در آیین زردشت اهورامزدا پدر آشنه (یسنا ۲/۴۷)، سپننه مینو (یسنا ۳/۴۷) و وهومنه است و تمام اقتدار اهورایی از آن اوست. «نور در ادیان و مذاهب مورد احترام و تقدس بوده است. در دین زردشت، تفسیر هستی، فرشته شناسی و تقدس آتش بر مبنای نور است. در دین یهود، اولین مخلوق خدا، نور است» (نوربخش ۱۳۹۱: ۴۸).

فلسفه اشراقی نمی‌تواند چیزی بجز فلسفه حضور باشد. اصطلاحاتی که در این جا مطرح می‌کنیم در اشکال عربی و فارسی آن‌ها دو زبان و واژگان سهروردی جای دارند. به این شرط است که می‌توانیم حضور محرک‌های زرتشتی را که اثر شیخ سهروردی را به حرکت در می‌آورند ارزیابی و درک کنیم. این حضور بیگمان به وسیله نوری دیگر، جز آنچه در نوشته های تشریحی مزدایی مطرح است، آشکار خواهد شد (هانری کرین ۱۳۸۲: ۴۱).

سهروردی این حقیقت را که مبدأ آفرینش، نور است و ذوات اصنام نیز از انوار قاهره است، حاصل شهود مجردان که از کالبد جسمانی خویش رها شده‌اند، دانسته که بسیاری از انبیا و حکیمان نیز درباره آن سخن گفته و افلاطون و سقراط و هرمس و آغاناذیمون و

نور و ظلمت در حکمت خسروانی با متافیزیک ... (فهیمه اسدی و دیگران) ۱۳

انباذقلس تصریح کرده‌اند که ذوات اصنام و ذوات ملکوتی را درعالم نور شهود کرده‌اند (نوربخش ۱۳۹۱:۲۵).

«دنیا مر اهل دنیا را غرور اندر غرور است و آخرت، مر اهل آخرت را سرور اندر سرور است و محبت خدای تعالی از برای اهل محبت نور در نور است...» (همان ۱۳۹۵:۲۰۹).

شنیدم از شیخ ابوعبدالله که می‌گفت یکصدویست و چهار هزار مقام است، یعنی در راه خدای تعالی، در هر مقامی نوری است که بعضی از آن به بعضی دیگر شباهت ندارد. هر که را دعوی یکی از آن مقامات باشد، ازو درباره‌ی نور آن مقام جو یا شو (همان ۱۳۹۵:۱۳۹).

«بدیهی است که خدای عزوجل نور آسمان‌ها و زمین است و نور رسول او از نور عزت او و نور اولیا و مومنان از نور رسول او می‌باشد. پس نور منحصر به نور او تبارک و تعالی است» (نجم الدین کبری ۱۳۶۸:۱۳). مشرق نور تنها از طریق حالت حضور کشف می‌شود و نحوه‌ی حضور عارف است و شخص او که به یک عروج صعودی منتهی است. حضوری است که بعد عمودی ندارد. فضایی است که با جولان بشر در فضاوردی قابل دسترس نیست. در این نور، روز با شب متناوب می‌شود. به نوعی گرگ و میش دوگانه است که نه روز است و نه شب. شبی است که وجود دارد؛ اما شب روشنایی است. چیزی که صوفیان متأخر از آن به شب نور، نیمه‌تاریک و نور سیاه اشاره می‌کنند. با این حال، تاکنون بحث و بررسی کمی در مورد درک نور محمدی صورت گرفته است. نور محمدی (برج نور) به برجسته‌ترین بحث جهان‌شناسی در میان جامعه مسلمانان تبدیل شده است. درنگاه تصوف، نور محمد از اولین موجودات خداوند است. منبع تمام آفرینش‌ها از جمله جهان است. هر طبیعت و حادثه‌ای از نور محمدی سرچشمه می‌گیرد. نور محمدی و مقام او برترین جایگاه نزد بایزید است: «و از محمدبن علی بن احمد واسطی شنیدم که می‌گفت از یکی از مشایخ شنیدم که از بایزید حکایت می‌کرد که گفت: «در دریا‌های معرفت غوطه زدم تا رسیدم به دریای محمد (ص) آنگاه میان خویش و او هزار مقام دیدم که اگر به یکی از آن مقام‌ها نزدیک شوم می‌سوزم» (شفیعی‌کدکنی ۱۳۹۵:۱۴۵).

و بنابراین واجب است که انوار قائمه‌الذات و انوار عارضه و هیأت آنها همه بنوری منتهی شود که ورای وی نور دیگر بدان‌سان نبود و آن نورالانوار و نور محیط و نور قیوم و نور مقدس و نور اعظم و اعلی بود و نوری قهار و غنی مطلق بود و ورای آن چیزی دیگر [از مراتب علل] نبود (سهروردی ۱۵۶۲:۲۲۰).

این جماعت (اصحاب سلوک) در حیات دنیوی خود به انواری دست یافته که ادراک این انوار در غایت لذت می باشد... مسأله ای که دارای اهمیت بسیار بوده و سهروردی نیز از آن غافل نبوده است همانا چگونگی اتصال نفس سالک با منشأ نور را باید نام برد (ابراهیمی دینانی ۱۳۶۶: ۵۹۶).

اساس، بیداری بدن نور است: «مانی می گفت: هر جسم مادی مرکب از نور و ظلمت است. برای رهایی نور از ظلمت باید ریاضت کشید» (کیانی ۱۳۶۹: ۴۸).

گفت و بایزید چون آیتی و کرامتی می دید از حق تعالی تصدیق آن را می طلبید، پس نوری سبز می دید که بر آن نوشته بود: لا اله الا الله محمد رسول الله، ابراهیم خلیل الله، موسی نجی الله، عیسی روح الله. و بدین پنج گواه، صلوات الله علیهم، آیات و کرامات را از حق می گرفت (شفیعی کدکنی ۱۳۹۵: ۲۴۳).

سهروردی انوار پانزده گانه - که بر روح نفسانی انسان مترتب می شوند- را بر می شمارد. که گاهی این انوار انسان را حمل می کنند و گاهی او را با کالبد همراهی می کنند تا جایی که بعضی از بزرگان به جهان بالا در اقلیم هشتم یا عالم مثال نزدیک نورالانوار می پیوندند و نمونه آن را کسانی چون پیامبر اسلام را ذکر می کند که این مرحله را مشاهده کرده اند (حکمه الاشراق ۱۵۶۲: ۴۰۰). «سهروردی اساس حکمت فرزندانگانی ایرانی را تفسیر عالم بر مبنای نور و ظلمت و تصفیة باطن و در نتیجه تجرد و وصول به نور تأیید و ظفر می داند» (نوربخش ۱۳۹۱: ۲۰). یکی از ویژگی های ادبیات صوفیانه ایران جستجوی مشرق زمین است، بلکه مشرق زمینی است که در آن واقع نشده است. در نقشه های جغرافیایی، این مشرق زمین در هیچ یک از هفت شرایط آب و هوایی کشور وجود ندارد. یعنی در واقع هشتمین اقلیم است. جهتی که باید در آن به دنبال این هشتمین اقلیم باشیم در افق نیست بلکه در حالت عمودی است. این مشرق عرفانی فوق حسی، در عوالم آسمانی است. به همین دلیل است که فقط در یک حالت حضور مشخص در جهان آشکار می شود و فقط از طریق این حالت حضور آشکار است. حالت های دیگری نیز وجود دارد که هرگز به آنها آشکار نمی شود. این دقیقاً همین حالت حضور است که ویژگی وجود صوفی را توصیف می کند، بلکه از طریق شخص او نحوه وجود کل خانواده معنوی است که تصوف به آن تعلق دارد.

... بایزید گفت: «روح مرا به آسمانها بردند. ملکوت را بردیدم و بر روح هیچ پیامبری نگذشتم مگر این که برو سلام کردم و بدو سلام رساندم جز روح محمد(ص) که در

نور و ظلمت در حکمت خسروانی با متافیزیک ... (فهیمة اسدی و دیگران) ۱۵

پیرامون او هزار حجاب از نور بود که نزدیک بود در نخستین نگاه مرا بسوزاند» (شفیعی-کدکنی ۱۳۹۵: ۱۸۶).

مشرقی که عارف جستجو می‌کند، مشرقی که نمی‌تواند در نقشه‌های ما واقع شود، در جهت شمال است، آن سوی شمال که فقط یک پیشرفت صعودی می‌تواند به سمت این شمال کیهانی که به عنوان نقطه جهت گیری انتخاب شده است، برود.

و نیز نورالانوار را هیچ هیئتی عارض نشود چه آن هیئت نورانی بود و یا ظلمانی ... و بنابراین اگر فرض شود که نورالانوار از ناحیه هیئتی نوری نور گیرد لازم آید که ذات بی‌نیاز وی خود مستنیر بود از نور محتاج عارضی که خود به نفس خود او را ایجاد کرده است زیرا بالاتر از نورالانوار چیز دیگری نیست که هیأت نوریه فرضی در او را بیافریده باشد و قهراً این امر محال بود (سهروردی ۱۵۶۲: ۲۲۲).

این عوالم علوی وقتی با انقلابی در حضور انسان، انقلابی در نحوه حضور در جهان، زمین در آسمان‌ها گم شد، گم شده است. از دست دادن بینایی شمالی به معنای دیگر این است که شخص قادر به تشخیص بین بهشت و جهنم، فرشته و شیطان، نور و سایه، بیهوشی و ناخودآگاهی نیست.

انوار مختلف‌اند چنانچه پاره‌ای از آنها در حال صعود و برخی از آنها در حال نزول‌اند بنابراین انوار صاعده انوار قلبیه‌اند و انوار نازله انوار عرشیه‌اند و چنانچه می‌دانم وجود، حجاب میان عرش و قلب است و هرگاه پرده وجود دریده شود و از پای درآید و دری از دل به عرش الهی باز شود جنس به سوی جنس تمایل پیدا کند و نور به سوی نور تصاعد و تنازل نماید و نور علی نور مصداق پیدا نماید (نجم کبری ۱۳۶۸: ۱۲۶).

هنگامی که ما از طلوع خورشید در شرق صحبت می‌کنیم؛ به نور روز اشاره می‌کند که جانشین شب می‌شود. روز با شب متناوب می‌شود، همان گونه که دو مخالف متناوب با یکدیگر قرار می‌گیرند که از نظر ماهیت نمی‌توانند با هم زندگی کنند. نوری که در شرق بالا می‌رود و در غرب پایین می‌آید، دو پیش فرض گزینه وجودی بین دنیای روز با معیارهای آن و دنیای شب با احساسات عمیق و سیری ناپذیر آن است. نور روز در نیمه شب شکسته می‌شود و به یک شب تبدیل می‌شود که هنوز هم آنجاست اما یک شب نور است.

ایشان همان گویند که زردشت گفته‌است که صانع دو است: یکی نور است که صانع خیر است و یکی ظلمت است که صانع شر است، و هرچه در عالم است از راحت و شادی و

روشنایی و طاعت و خیر به صانع خیر بازخوانند، و هرچه از شر و فتنه و بیماری و تاریکی است به صانع شر نسبت کنند، ولیکن هردو صانع را قدیم گویند (نعمت علوی ۱۳۷۶:۴۲).

خورشید نیمه شب در بسیاری از آیین‌های رازآمیز ظاهر می‌شود، درست همانطور که ناگهان در اثر سهروردی منفجر می‌شود. عدم تصور یک واقعیت فوق‌حسی ملموس، ناشی از اهمیت بیش از حد به واقعیت حسی است؛ مثل نور که از شدت ظهور دیده نمی‌شود. این دیدگاه، به طور کلی، راهی جز در نظر گرفتن جهان ماورای حسی متشکل از مفاهیم انتزاعی نمی‌گذارد.

... آنگاه مرا پرده‌هایی از نور خویش به تن کرد و مرا در پرده‌های خویش پوشانید و مرا به ذات خویش روشنایی داد و گفت: «ای حجّت من!» و من گفتم تو حجّت خویشتن خویشی و تو را به من حاجت نیست (شفیعی‌کدکنی ۱۳۹۵:۲۱۶).

اما کیهان سهروردی (عالم مثال) یا هورقلیا، یک جهان معنوی انضمامی است. لیکن دنیایی از مفاهیم و الگوهای این جهانی نیست. در سروده‌های زرتشت، تفکر سهروردی و متأخرین، پیوسته از دو جهان سپتته مینو و انگره مینو یا عوالم مینوی و غواسق برزخی و یا جهان مینوی و گیتیایی نام برده شده‌است؛ که یکی مرکز ثبات و پایداری و دیگری عالم حرکت و کون و فساد است.

۲.۲ تأثیر دوگانه نور و ظلمت بر وجود

در آیین زرتشت یک خدای اهورا مزدا یا روح حکیم و یک شر (انگره مینوی) وجود دارد. آتش روح خردمندانه دارد. نتیجه این تصور دوگانه گرایانه از جهان، جنگ مداوم بین دو دشمن ابدی است. مشرقی که اشکال خالص در آن طلوع می‌کند، خاستگاه شرقی آن، قطب، شمال کیهانی است. روح انسان به عنوان چراغی از شعور است که بر علیه تاریکی ناخودآگاه طغیان می‌کند. سهروردی پروژه بزرگ احیای خرد یا تئوصوفی ایران باستان زرتشتی پیش از اسلام را انجام داد. او نظام تئوصوفی خود را اشراق نامید زیرا منبع آن را در مشرق زمین و در روشنایی مشرقی یافت که مشرق جغرافیایی نیست. حکیمان پارس باستان بیش از هر کس دیگری نماینده و نگهبان این خرد بودند، اما این واقعیت که از آنها به عنوان شرقیان یاد می‌شود به معنای واقعی به جهت‌گیری آنها نسبت به خاستگاه مشرق زمین از نور خالص مربوط می‌شود. آثار سهروردی پیوندی میان افلاطون و زرتشت ایجاد کردند.

نور و ظلمت در حکمت خسروانی با متافیزیک ... (فهیمه اسدی و دیگران) ۱۷

سهروردی بر این عقیده است که بین جسم و نور اسفهد واسطه‌ای وجود دارد که روح حیوانی نامیده می‌شود، وی می‌گوید: این روح در جمیع اجزاء بدن ساری بوده و حامل نیروی حرکت و ادراک می‌باشد. مناسبت‌های بسیاری که بین این روح و نور اسفهد وجود دارد موجب می‌شود که نور اسفهد بواسطه این روح در بدن تصرف نماید به این ترتیب نور اسفهد به طور مستقیم در روح حیوانی اثر کرده و بتوسط آن اثر خود را در بدن نیز آشکار می‌سازد (ابراهیمی دینانی ۱۳۶۶:۵۷۵).

احیای تئوصوفی شرقی حکمت الاشراف توسط سهروردی از چنین قضاوت گسترده و غیر مستحق کسانی که فقط توانستند خود را به سرعت و به صورت سطحی با کارهای او آشنا کنند، مستثنی نبود. مانند هر سیستم سازی شخصی دیگری، شخص در سیستم سهروردی عناصری را می‌یابد که به وضوح قابل شناسایی هستند که به هر میت، زرتشت، نوافلاطونی، تصوف اسلام تعلق دارند. عدم شناخت به اندازه عدم توانایی تشخیص بین تاریکی یا سایه اهریمنی است که نور را اسیر می‌کند. «در نظر سهروردی، نور چیزی جز ظهور نیست همانگونه که ظهور نیز چیزی جز واقعیت نور نمی‌باشد» (ابراهیمی دینانی ۱۳۶۶:۷۳). وجه الهی و شیطانی مبهم باقی می‌مانند تا زمانی که آگاهی قادر به تمایز بین روز و شب آن نباشد. این روز و شب از یکدیگر غافل ولی با این وجود همدستان هستند. روح فقط در این نور روز زندگی می‌کند زیرا شب در خودش است. نظام اشراقی سهروردی از حدود جغرافیایی مشرق خارج است. سهروردی واقعیت نور هستی همه موجودات را از نور توصیف می‌کند. مشرق زمین عرفانی هورقلیا، عالم مثال سهروردی یک عالم روحانی است. عالم هورقلیا، عالم مثال، جهان رؤیایی و یک قلمرو روانی و معنوی است که با یک ادراک رؤیایی همراه است و از محدوده تفسیر یک دیدگاه دو بعدی خارج است. مشرق زمین است که از آب و هوای روح یعنی اقلیم هشتم آغاز می‌شود. یک قلمرو معنوی سه بعدی و همان تصور عرفانی شب نورانی است. نور، روح انسان در تاریکی ناخودآگاه است که میدرخشد. «به نظر حکیمان، واجب الوجود (نورالانوار)، متعین بوده و تعین وی از ذات اوست. این تعین همان وجوب وجود است و آنها از این طریق، یکتایی واجب الوجود را اثبات می‌کنند» (نوربخش ۱۳۹۱:۷۲ به نقل از الاشارات و التنبیها، ج ۳، صص ۲۰-۱۸). این کشور هشتم، زمین عرفانی هورقلیا بر فراز قله کوه کیهانی است که آن را کوه قاف نامیده‌اند. همان کوهی که قبلاً البرز (برض = اوستایی هرایتی) نامیده می‌شد. این آستانه جهانی است که تماماً از یک ماده ظریف نور ساخته شده است و به سمت سرزمین روح باز می‌شود. «و به همین اسناد گفت از بایزید شنیدم که می‌گفت: «روحی بلاروح نامی است نهاده. و اگر از آن نور نهفته بگشاید کار به معرفت

لاله‌الاله می‌رسد» (شفیعی کدکنی ۱۳۹۵:۲۱۷). نور سیاه، نور ذات پاک در سرزندگی و در گستردگی آن است. توانایی درک آن بستگی به وضعیت روحانی دارد که به عنوان جذب مجدد در خدا توصیف می‌شود.

هر دو (ذات) کرانه‌مندی و بی‌کرانگی‌اند. آنچه فراز پایه است آن را روشنی بی‌کران خوانند که بسر نمی‌رسد. ژرف پایه آن تاریکی بی‌کران است و آن بی‌کرانگی است. در مرز هر دو کرانه‌مندند. زیرا میان ایشان تهیگی است. به یکدیگر نیپوسته‌اند (بندهشن ۳۳).

هفتمین وادی، فقر و فنا است که پوشیدن لباس سیاه در دو جهان است. به‌گونه‌ای است که عارف چنان در خدا جذب شده که دیگر هیچ موجودیتی از خود ندارد، نه در باطن و نه در ظاهر در این دنیا و ماورا. هستی‌شناسی نوری که از آیه قرآن ارزیابی می‌شود، تأیید کرده‌است که همه چیز در کیهان به نور الهی متصل است مسئله نور محمدی در زمینه الهیات اسلامی بسیار بحث برانگیز بوده است. برخی ادعا کرده‌اند که این مفهوم از هندوئیسم، بودیسم، مسیحیت یا فلسفه نوافلاطونی نشأت گرفته‌است. مطابق سروده‌های زردشت جایگاه خداوند همان نور محض است که نور بهمن از آن نشأت گرفته و فراتر از خورشید است. آب و آتش مستلزم هم هستند برای رسیدن به اول پاکی و غسل است. نور، مظهر مبدأ هستی، آفریدگار جهان و هدایت‌گر تکوینی و تشریحی همه عالم و عین ظهور است. و ظلمت؛ مظهر تاریکی، ستم، زورگویی، تبعیض، بی‌عدالتی، گناهان، جنایات انسانی و غیر انسانی و تجاوز نسبت به یکدیگر است. هویت سایه‌ها به سبب نور است و نیستی و ظلمت در ذات آنهاست. ظلمت، همان تاریکی است که در صورت نبود نور به وجود می‌آید. خداوند سبحان برای نور مصادیق گوناگونی را معرفی نموده‌است. در تفکر صوفیانه، مکتب فکری اشراق توسط سهروردی به عنوان بستری قدرتمند برای کیهان‌شناسی نور نمودار شده است. او می‌گوید:

لاشک ان انوار الملکوت نازله [الآغائه] الملهوفین و ان شعاع القدس ینبسط، و ان طریق الحق ینفتح کما اخبرت الخطفه ذات البریق، لیله هبت الهوجاء، و النیر یدنو قبله صاحبها، و هو یدنو من النیر صاعدا، انفتح [له] سبیل القدس لیصعد الی [رحاب] مبعث البرازخ الاکبرین (سهروردی ۲۰۱۸:۸۹۴).

خداوند عزوجل، بزرگ‌ترین مصداق بارز نور و دربردارنده همه معانی فوق است. منشأ هستی از ناحیه نور الانوار است. خداوند منبع نور است. نور او ذاتی است و عین نور است و شدت و ضعف انوار دیگر با توجه به قرب و بُعدشان به نور حق، هویدا می‌شود. هاشم رضی

گفته است که مناجات و نیایش زرتشت برای نور خالص و محض است. این نور بر اثر تفکر و اندیشه با راهنمایی پیر و مراد حاصل می شود. نفس را منبسط کرده و می گشاید تا پذیرای درک حقایق و راهبری جامعه و تابش بدان باشد، تا جایی که متصل می شود به مشتری (=هورمزد) یعنی خداوند بزرگ. اخلاق و خصوصیات ذوالقرنین (کوروش هخامنشی) بر مهرورزی و دادگستری بود. و گروهی برآن بودند که نور به فرمان او بود و در سیر شبانگاهی در مقابلش نور بود و پشت سرش ظلمت و تاریکی. «درسلسله مراتب انوار در حکمت الاشراف، از انوار متصرفه یا انوار مدبره برازخ یاد شده است که همان نفوس ناطقه فلکی و انسانی در حکمت مشاء است» (رضی ۱۳۷۹:۱۰۳). حکمت اشراق که میراث دار آن حکیمان ایران باستان بوده اند، جهت گیری به سمت مبدأ نور یگانگی، معبود واقعی، شیدان شید و یا نور اقرب است که با اصطلاحاتی چون «من» و «خود» ممکن است سبب درک نادرست از شخصیت واقعی شود. این یگانگی تو و من یا تو خود من هستی (آنچه گاهی در قالب شطحیات گنجانده شده است)، هویتی است که با ضرب شدن در خود به قدرت کلی می رسد و با قاعده تساوی و برابری در ارتباط با خداوند نیست، بلکه یک وحدت دوگانه را شکل می دهد یک دیالوگ کلی است که اجزای آن نقش اول شخص و دوم شخص را باهم به اشتراک می گذارند. ما نور را واسطه ای اساسی برای درک انسان و شرط اساسی امکان تخیل، بازنمایی و دانش می دانیم. در نظر گرفتن نور در رابطه با پرسش های هستی شناسی، کیهان شناسی، الهیات، شیوه هایی برای مقایسه اشیاء به واسطه یک ویژگی مشترک هستند. در مورد نور، مناطق تاریک یا درخشش ملایم، درخشش چشمک زن یا عملکرد پرتوهای ظریف که در لبه های طیف مرئی معلق هستند، همه می توانند به عنوان موارد بزرگ تر درک شوند که به موجب آن انواع مختلفی از عمل مثل دعا، شفا و سایر شیوه های زندگی کاربرد داشته باشد. «و نور سانح که از موطن جهان عقلی فیضان کند خود اکسیر قدرت و دانش بود» (سهروردی ۱۵۶۲:۳۹۸). «و فعل نور نیز خود ظاهر است. و او [یعنی نور] فیاض بالذات بود پس نور محض حی بود و هر حیی نور محض بود» (همان ۱۵۶۲:۲۱۳). در تفکر ایران باستان آتش از میان عناصر چهارگانه اهمیت پیچیده تری داشت. آتش به عنوان ظریف ترین و اثری ترین اصل، در عالی ترین احترام برگزار می شد و نیز ابزاری برای آزمون های دشوار بوده است که ماهیت سوگند داشته اند. در ایران باستان، آتش بر روی محراب ها، برجها، ایوانها و معابد بالای کوه های بلند برپا شده، شعله مقدس همیشه در حال سوختن بود. طلوع خورشید به همراه شیر و عقاب در ایران، نماد قدرت و فرمانروایی تلقی می شده است. مهر ایزد روشنائی و فروغ است و خورشید نیست این مطلب از خود یشتم دهم

از بند ۱۳ و ۹۵ بر می آید: «نخستین ایزد مینوی که پیش از دمیدن خورشید جاودانه تیزاسب بر فراز کوه البرز برآید. نخستین کسی که آراسته به زیورهای زرین، از فراز آن کوه زیبا سر برآورد. از آنجاست که آن مهر بسیار توانا بر همه خانمان‌های ایرانی بنگرد» (اوستا فارسی یشت دهم). مهر یشت در بزرگداشت و ستایش ایزد مهر ایزد پیمان، فروغ و روشنایی سروده شده، که در گات‌های زرتشت نیز یکبار آمده است. مهر یشت، پیمان‌نامه ایزد کهن ایرانی، در آیین زردشت است. ایزد مهر یکی از برجسته‌ترین ایزدان ایران باستان است و مهر یشت سرود خاص این ایزد برای جشن اوست. برکت و فراوانی است که برای او و برای فر و فروغش و آرامشی که آرزوی آنرا داشته‌اند؛ او را می‌ستوده‌اند.

ای ناخوشیها بگریزید! ای مرگ بگریز! ای دیان بگریزید! ای پتیارگان بگریزید! ... هر آن‌که از نژاد این اژدهاست نابود شود! (یشت ۷ تا ۱۵). به عقیده اوستا نور نماد ارزش‌هاست و باید محترم شمرده شود. علمای دین بر شکل‌گیری و کاربرد استعاره‌های نوری که در سنت‌های مذهبی خاص ایجاد شده‌اند تمایل داشتند. گرچه این تصور ممکن است به خودی خود اشتباه نباشد؛ ولی ممکن است عملکرد ما را در مورد کاوش عمیق‌تر ابعاد وجودی، معرفتی و عملکردی نور در ارتباط با دین کندتر کند. «بنابر آنچه از کتاب هیاکل نور مستفاد می‌شود، برای نوع انسان از لحاظ کلی، ملک انسانیت که روح القدس یا جبرئیل باشد، آفریده شده است، و سهروردی همین ملک را در کتاب تقدیسات خود «سروش» (سراوشای اوستایی) خوانده است، برای هریک از افراد انسانی نیز پیش از تولد و آفرینش خاکیش، ذاتی نورانی آفریده شده است که پیوسته از روز ولادت، همراه اوست، و حمایت او را عهده دار می‌باشد و چون مرگ آن فرارسد همزاد نورانی نیز به آن پیوندد (کربن ۱۳۸۲: ۷۵).

«مصریان معتقد بودند که جهان مردگان در غرب و در جایی واقع است که خورشید خدا هر روز هنگام غروب در آنجا ناپدید می‌شود. آنها مردگان را «مقیمان دیار غرب» می‌نامیدند» (گل‌سرخ ۱۳۷۷: ۸۰).

زردشت برای نورخورشید احترام ویژه‌ای قایل است: «هنگامی که خورشید فروغ بیفشاند و تابان شود، هنگامی که خورشید بدرخشد، صد[ها] و هزار[ها] ایزد مینوی برخیزند و این فر را فراهم آورند و فروفرستند» (یشت ۱/۶) و باز نقش خورشید و نور آن را در تأمین امنیت جهان از دست دیوان را ستودنی می‌داند (یشت ۳/۶) طلوع خورشید منشأ فر است هم در آفرینش جهان و هم در افزایش هستی آشه. با طلوع خورشید آبها روان و پاک می‌شوند و آفرینش آشه نیز پاک می‌شود. ابوریحان بیرونی آورده است که:

نور و ظلمت در حکمت خسروانی با متافیزیک ... (فهیمة اسدی و دیگران) ۲۱

اعراب ماه و سال خود را بر غروب فرض گرفته‌اند و به همین دلیل ماه‌های عربی بر مبنای سیر ماه است و رؤیت ماه نزد آنان اول ماه است دلیل این عقیده این است که تاریکی مقدم بر نور است. پس بهتر است تاریکی را مقدم داریم. دلیل دیگر این است که اگر سکون دوام یابد فساد ممکن نگردد و اگر حرکت در عناصر پایدار بماند عناصر فاسد می‌شود مثل زلزله و تندباد. اما رومیان و ایرانیان مینا را بر طلوع آفتاب گرفته‌اند و هیچ ارتباطی با کره ماه ندارد. و آغاز شبانه روز از نظر ایشان از ابتدای روز است. و اینان که نور را بر ظلمت مقدم می‌دارند و (ایرانیان و رومیان) می‌گویند حرکت بر سکون غلبه دارد. زیرا حرکت وجود است نه عدم و حیات است نه مرگ (بیرونی ۱۳۶۳:۳).

«مانی، پیامبر آیین مانوی خود را بعنوان این رسول نور معرفی کرد. در اصول مانی مادیت شیطانی است. روح که پاره‌ای از وجود الهی است، در زندان تن گرفتار آمده» (زرین کوب ۱۳۸۳:۲۳).

و بنابراین قواعد و ضوابط اشراق در باب نور و ظلمت که راه و روش حکما و دانایان سرزمین پارس است بمانند جاماسف و فرشادشور و بوذرجمهر و کسانی که پیش از اینان بودند بر رمز نهاده شده است و این قاعده (یعنی قاعده نور و ظلمت که اساس حکمت اشراق است) نه آن اساس و قاعده معجوسان کافر است و نه مانیان ملحد و نه آنچه بشرک کشاند (سهروردی ۱۵۶۲:۱۹).

نورچیزی است که در ذات خود ظاهر است و امور دیگر را آشکار می‌کند. «بلکه نور چشم نیز محسوس نیست، زیرا که جز ظاهر چشم چیزی را نتوان دید» (سهروردی ۲۰۱۸:۸۷۴). علت اینکه ایرانیان قدیم آتش را چون قبله خود می‌دانستند به سبب کارکرد تجلی گونه آن است. در اوستا آتش به نوعی پسر اهورامزداست. وحدت ناشی از طرح نور از عناصر مشترک ایران و اسلام است که در نهایت به نورالانوار منجر می‌شود. این امر با گذشت زمان در امور دینی تعالی یافت. اثر پذیری سهروردی از اصالت نور منشعب از فرهنگ ایران باستان است که خود را طرفدار حکمت خسروانی می‌داند. بین نور و حضور الهی، ارتباطی باستانی و گسترده وجود دارد و در بسیاری از آیین‌های باستانی جهان یافت می‌شود، نور در صورت‌های گوناگون: نور رنگی، نور درخشان و نور روشن در آیین‌های باستانی هند، بودا، ایرانیان و مصریان دیده می‌شود. ارتباط بین نور و دانش، عدالت، و نیکی، و تاریکی با جهل، فریب و شر تقریباً وجوه مشترک و نزدیک به هم در این ادیان هستند. خداوند نور است (الله نور السموات و الارض) و کائنات در پرتو نور او به ظهور می‌رسند. «بدیهی است که خدای

عزوجل نور آسمانها و زمین است و نور رسول او از نور عزت او و نور اولیا و مومنان از نور رسول او می‌باشد. پس نور منحصر به نور او تبارک و تعالی است» (نجم الدین کبری ۱۳۶۸:۱۳). اندیشه نور است و جهل ظلمت. وجود همان نور است و روشنایی جز وجود چیز دیگری نیست. خورشید و ماه از منبع نور صحبت می‌کنند و عاقل و معقولند همانطور که در عالم عقل، معقول به واسطه عقل شناخته می‌شود و در جهان محسوس ماه با نور خورشید منور می‌گردد. غزالی و ابن‌سینا هم قبل از سهروردی به نور نظر داشته‌اند. شدت ظهور موجب پوشیدگی است و ذات حق در اثر شدت ظهور موجب حجاب و مستوری می‌شود. «در نور شمع ازل متلاشی شدم» (بقلی شیرازی ۱۳۳۴:۸۱).

یونگ می‌گوید از عناصر اربعه مرحله شروع باسیاهی (نیگاردو) است که محصول مرگ حاصل از کشتن، سوزاندن، گنداندن است که نیگرده پدیدار می‌شود. سپس شستشو که مشتقاً به سفیدی می‌انجامد - می‌تواند به نوعی با تفکر ایران باستان در بندهشن سنخیت داشته باشد:

هان زند آگاهی. نخست درباره آفرینش آغازین هر مزد و پتیارگی اهریمن، سپس درباره چگونگی آفریدگان مادی ... اهریمن در تاریکی به پس دانشی و زدارکامگی، ژرف پایه بود. او را زدارکامگی خیم و آن تاریکی جای است که (آن را) تارکی بیکران خوانند (بند هشن سرآغاز) - که کیمیاگران آن را ارزشمند می‌دانستند. سپیدی همان سپیده دم است نه تا وقتی طلوع آفتاب سر بزند. انتقال به سرخی با زرد کردن انجام می‌شود. در نتیجه سرخ از سفیدی پدیدار می‌شود و سرخ و سفید شاه و ملکه‌اند و وصلت کیمیایی آن‌ها را می‌توان جشن گرفت (یونگ ۱۳۷۳:۳۲۷).

شب زمان و جایگاه ناامنی و ترس بوده است و سکوت ناشی از آن مزید برعلت شده است. غافل‌گیری، حمله، کشتار و مرگ با تاریکی شب عجین شده است و روز و روشنایی، ایجاد فرصت، آرامش ذاتی همراه با آن، انسان‌ها را برای تصمیمات بهتر و مناسب‌تر آماده کرده است. بنابراین شاید بتوان گفت هر تفکری تفسیر جدیدی از تفکرات قدیمی تر و پیشین خود است. «شبی بود زمهتاب چون روز پاک/ زصد میل پیدا بلند از مگاک. بهم نور و تاریکی آمیخته / چو دین و گنه در هم آویخته» (اسدی طوسی ۱۳۵۴:۲۸۹). نور صرفاً یک گفتار مجازی نیست، بلکه درک روح است که به عنوان ماده‌ای متشکل از نور است. هدفی است که از طریق آن صوفیان می‌توانند به معنویت و معرفتی بالاتر دست یابند. متون اولیه اسلامی و ایران باستان در پی درک ماهیت نور در ارتباط با خدا هستند. نور و ظلمت نمادهای رمزی سهروردی هستند که به تبعیت از حکیمان باستان بدان رسیده و نظام فلسفه اشراق را بر آن بنیان نهاده است. در

این نظام فلسفی، علم الهی نور است. نور او ذاتی است و تحقق همه چیز بدوست. منشأ ظهور سایه‌ها نور است و گرنه ظلمت در ذات آنهاست. در متافیزیک سهروردی حق با نور متجلی می‌شود. نور الهی رستگاری می‌آورد و پاکان را تعالی می‌بخشد. البته کاربرد اصطلاحات نور و تاریکی، شفافیت و گمنامی، استعاره و مقایسه نیستند. عارف با نوعی بینایی که به عضوی غیر از اندام جسمی بینایی بستگی دارد، نور و تاریکی را می‌بیند. او سعی می‌کند خویشتن را از سایه و تاریکی به عنوان قدرت‌هایی که او را به سمت پایین جذب می‌کنند؛ رها کند. او همه نشانه‌ها و ظواهری که او را به سمت بالا جذب می‌کنند، به عنوان نور درک می‌کند. اهمیت موضوع در جهان معنوی ایران قبل و بعد از اسلام است که در آن آیین‌هایی چون: زردشت، مانوی، هرمتیسم با تصوف، همه توجه خود را به نور ماوراء نقطهٔ اوج عروج معنوی، بهشت یم (yamā)، هورقلیا، سرزمین نور معطوف داشته‌اند. چیزی که به‌عنوان رهایی انسان نور در نوعی از نقاشی ایرانی هم می‌توان دید. در نگاه حکمای باستان روح منفرد - برای آنچه حواس انسان قدرت درک آنها را نداشت؛ برای یک یا چند نفر با ماهیت یکسان - موجودی معنوی است که از آنها مراقبت و هدایت می‌کند که به او فرشته دینی می‌گفتند. یکی از تجلیات فیزیکی امر مقدس ایرانیان باستان رسیدن به مرکز، زمین آسمانی است، جایی که ملاقات با جاودانه‌های مقدس، هفت گانه الهی اورمزد و فرشتگان او انجام می‌شود. این نقطه جایی است که به طبقه‌بندی‌های جغرافیایی محدود نمی‌شود. از مبانی فکری ادبیات صوفیانه ایران نیز، تلاش برای رسیدن به مشرقی است که نه وابسته به جهت‌های جغرافیایی است و نه اقلیم هفتگانه و در نهایت مشرقی است که قطب آسمانی و اقلیم هشتم است در مکانی دورتر از آستانهٔ بُعد و به افق عمود وابسته نیست.

در ظروف سفالی متعلق به دوران سه هزار سال پیش از میلاد، نقش‌های خورشید فراوان به نظر می‌رسد و همچنین دفن مردگان در این قرون به شکلی بوده‌است که سر آنها بسوی مشرق، یعنی جانب طلوع خورشید قرار داشته‌است و این دورانی است که خورشید از زمرهٔ بزرگ‌ترین خدایان بشری بوده است (رضی ۱۳۸۲: ۲۲).

سهروردی قائل به اصالت نور و احیای آن‌است: «و چون ریاست واقعی جهان بدست او [حکیمی الهی] افتد زمان وی بس نورانی و درخشان بود و هرگاه جهان از تدبیر [حکیمی] الهی تهی ماند ظلمت‌ها و تاریکی‌ها [برعالم و مردم آن] چیره شود» (سهروردی ۱۵۶۹: ۲۱). نور روشن به عنوان استعاره‌ای مشترک برای ظرفیت ذهن برای تفکر منظم، درک واقعی و خودآگاهی عمل می‌کند. به این ترتیب، نور یک نقطه شروع منحصر به فرد آموزنده برای ردیابی منشأ آن

سایه‌هایی است که توسط معرفت‌شناسی مبتنی بر روشنگری ایجاد شده است که نگرش مدرن خود دین را شکل می‌دهد. با این حال، خاصیت نور برای درک ما از قوانین حداقلی طبیعت و فلسفه، مفید است. پایان این ابهام منادی خورشید نیمه شب است که افق‌ها بر افق‌های آن است و این جهت‌گیری است که باید روشن شود؛ به کجا منجر می‌شود و چه چیزی باعث می‌شود موجودی که تلاش این حرکت رو به بالا را به عهده می‌گیرد، موجودی فراتر باشد؟ حرکت به درون، عبور از این جهان به جهان فراتر از انسان بیرونی، انسان نور را به وجود می‌آورد. ظرفیت درک نورهای فوق حسی متناسب با درجه پرداخت، عمدتاً کار ذکر است، که قلب را به حالت آینه کامل می‌رساند. در آغاز این نورها زودگذراند. هرچه شفافیت آینه (خاصیت آن) کامل‌تر باشد، هرچه بیشتر رشد کند، بیشتر دوام بیاورد، متنوع‌تر شود، تا زمانی که شکل موجودات آسمانی را نشان دهد. گاهی در عمق معرفت عرفا چراغ‌های موجودیت معنوی آنها در آنجا هویدا می‌شود. این غوطه‌ور شدن در یک عنصر شفاف، پاکی و خلوص شدید قلب، حالت روح آرام را بیان می‌کند. اگر نوری در آسمان قلب طلوع کند و در درون انسان کاملاً پاک به روشنایی خورشید برسد، عارف دیگر نه از این دنیا آگاه است و نه از جهان دیگر، او فقط پروردگار خودش را در زیر حجاب روح می‌بیند و قلب او چیزی غیر از نور نیست، بدن ظریف او سبک است، پیکر مادی او نور است، وجود او چیزی جز نور نیست.

۳. نتیجه‌گیری

باورهای اختیاری انسان‌ها ارتباط بیشتری با ثنویت دارند و هر چه اضداد دقیق‌تر نقطه مقابل هم باشند بیشتر نواقص هم را برطرف می‌نمایند. بشر این تضادها را نتیجه نظم موجود در کیهان و هستی می‌بیند که در برخی موارد به صورت وجه اصلاحی آیین‌های کهن جلوه کرده‌اند. کارکردهای دوگانه پارادوکسی در باورهای باستانی نتیجه عناصر متضادی است که تفاوت قابل توجهی در وجود آنها نهفته است. در تفکر کربن، جهت‌یابی پدیده اولیه حضور ما در جهان است. حضور انسان این خاصیت را دارد که جهان پیرامون خود را فضایی می‌کند و این پدیده دلالت بر رابطه معینی از انسان با جهان او دارد، که این رابطه با نحوه حضور او در جهان تعیین می‌شود. چهار نقطه اصلی، شرق و غرب، شمال و جنوب، چیزهایی نیستند که این حضور با آن مواجه می‌شود، بلکه جهت‌هایی هستند که حس آن، سازگاری انسان با دنیای خود، آشنایی او با آن را بیان می‌کنند. داشتن این حس به معنای جهت‌گیری در جهان است. خطوط ایده‌آلی که از شرق به غرب، از شمال به جنوب کشیده می‌شوند، سیستمی از شواهد فضایی پیشینی را

نور و ظلمت در حکمت خسروانی با متافیزیک ... (فهیمة اسدی و دیگران) ۲۵

تشکیل می‌دهند که بدون آن، نه جهت‌گیری جغرافیایی و نه جهت‌گیری انسان‌شناختی وجود نخواهد داشت. در واقع، تضاد بین انسان شرقی و انسان غربی، بین انسان شمالی و انسان جنوبی، طبقه بندی ایدئولوژیک و شخصیت‌شناسی ما را تنظیم می‌کند. به عنوان یک قاعده کلی، منبعی که این نورها شکل می‌گیرد، موجودیت معنوی عارف است، روحانیت او، همان است. جنبه باطنی آسمان نجومی با توجه به درجه خلوص قلب، ممکن است ستاره بدون آسمان دیده شود. در حالت دوم، آسمان توده نجومی ظریف قلب است، در حالی که ستاره، نور روح است.

کتاب‌نامه

قرآن کریم .

ابراهیمی دینانی، غلامحسین، (۱۳۹۵)، حکمت خسروانی، انتشارات وایا.

ابراهیمی دینانی، غلامحسین، (۱۳۸۷)، حکمت عملی (تهذیب نفس، اداره منزل و اجتماع از دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی)، اطلاعات.

ابراهیمی دینانی، غلامحسین، (۱۳۸۰)، دفتر عقل و آیت عشق، جلد ۱، تهران: طرح نو.

ابراهیمی دینانی، غلامحسین، (۱۳۶۶)، شعاع اندیشه و شهود در فلسفه سهروردی، چاپ دوم، انتشاران حکمت.

اسدی طوسی، ابونصر علی بن احمد، (۱۳۵۴)، گردشاسب‌نامه، تصحیح حبیب یغمایی، تهران: کتاب‌خانه طهوری.

بقلی شیرازی، روزبهان، (۱۳۳۴)، شرح شطحیات، تصحیح هنری کرین، تهران: انستیتو ایران‌شناسی.

بیرونی، محمدبن احمد (ابوریحان)، ۱۳۶۳، آثارالباقیه، ترجمه اکبر دانا سرشت، تهران: امیرکبیر.

رضی، هاشم، (۱۳۷۹)، حکمت خسروانی، چاپ اول تهران: بهجت.

رضی، هاشم، (۱۳۸۰)، گاه شماری و جشنهای ایران باستان، تهران: بهجت.

رضی، هاشم، (۱۳۴۸)، نیایش‌ها، برگردان فارسی پنج نیایش اوستایی، تهران: فروهر.

زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۸۳)، تصوف ایرانی در منظر تاریخی آن، تهران: سخن.

سهروردی، شیخ شهاب‌الدین، (۱۳۶۴)، عوارف المعارف، ترجمه ابومنصور عبدالؤمن اصفهانی، انتشارات علمی و فرهنگی.

سهروردی، شیخ شهاب‌الدین، (۲۵۳۵)، مجموعه مصنفات شیخ اشراق، جلد سوم، تصحیح سیدحسین نصر، تهران: انجمن شاهنشاهی فلسفه ایران.

۲۶ کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

سهروردی، شیخ شهاب‌الدین، (۱۳۷۲)، مجموعه مصنفات شیخ اشراق، جلد یکم، تصحیح هانری کربن، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه).

سهروردی، شیخ شهاب‌الدین، (۱۵۶۲)، حمکه الاشراق، ترجمه سید جعفر سجادی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

شفیعی کدکنی، محمدرضا، (۱۳۹۵)، دفتر روشنائی، تهران: سخن.

کبری، نجم‌الدین احمدبن عمر، (۱۳۶۸)، فوائح الجمال و فوائح الجلال، ترجمه محمدباقر ساعدی خراسانی، تهران: مروی.

کبری، نجم‌الدین احمدبن عمر، (۱۳۸۲)، روابط حکمت اشراق و فلسفه ایران باستان، ترجمه ع. روح‌بخشان، تهران: اساطیر.

کیانی، محسن، (۱۳۶۹)، تاریخ خاتمه در ایران، تهران: کتابخانه طهوری.

گل‌سرخ، ایرج، (۱۳۷۷)، تاریخ جادوگری، تهران: مهارت.

نعمت‌علوی، ابوالعالی محمد، (۱۳۷۶)، بیان‌الادیان، تصحیح محمدتقی دانش‌پژوه، چاپ اول، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی.

نوربخش، جواد، (۱۳۸۵)، بایزید بسطامی، تهران: انتشارات یلدا قلم.

یونگ، کارل گستاو، (۱۳۷۳)، روانشناسی و کیمیاگری، ترجمه پروین فرامرزی، مشهد: آستان قدس.

پورعلی، م، طاهری، م، آقاجانی، ح، (۱۳۹۷)، کارکرد ماورائی اسطوره در بخش اساطیری شاهنامه، کهن‌نامه ادب پارسی، ۲، ۲۲-۱.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی